

سیاست جنایی ایران در فضای سایبر

محمد علی مهدوی ثابت^۱، قاسم مرادی^۲

^۱ استادیار دانشگاه علوم و تحقیقات تهران

^۲ دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم شناسی دانشگاه علوم و تحقیقات تهران

چکیده

جرایم سایبری یکی از جرایم نوین است و این مسئله سبب شده است کشورها در قانون گذاری و در پیش گیری از این جرم و مقابله با آن، با مشکلات فراوانی روبه رو شوند. محیط سایبر یا محیط مجازی مفهومی است که اخیراً از سوی جرم شناسان و حقوق دانان مورد توجه قرار گرفته و همزمان با خلق این محیط جرایمی نیز در آن و با استفاده از آن به وقوع می پیوندد. تحول اطلاعات و گسترش روزافزون استفاده از رایانه و اینترنت در تمامی ابعاد زندگی بشر و نیاز شرکتها، سازمانها و گروهها به آن سبب وقوع جرایم مختلفی در فضای مجازی شده است. رایانه از مهم ترین تکنولوژی هایی است که هر جامعه ای به ناچار برای همگام شدن با فرآیند توسعه محوری نمی تواند بی نیاز از آن باشد؛ اما اتصال به فضای سایبر بر دامنه پیچیدگی ها افزوده و مسائل اجتماعی نوینی را در رابطه با بزه کاران و بانیان نظام دادگری جنایی به وجود آورده که استفاده از آن و سیاست های تدوین شده در خصوص با آن را با چالش هایی دیگر مواجهه می کند. پیش گیری و مقابله با جرایم، محور اصلی سیاست جنایی هر کشور محسوب می شود که برای تحقق آن، از ابزارها و امکانات مختلفی در انواع مهم سیاست جنایی تقنینی، قضایی و مشارکتی بهره برداری می گردد. با گسترش فضای مجازی و بهره برداری از رایانه و اینترنت و امکان وقوع جرم علیه فناوری اطلاعات، تدوین سیاست جنایی مناسب علیه جرایم سایبری از اهمیت بسزایی برخوردار است.

واژگان کلیدی: فضای مجازی، اینترنت، سیاست جنایی، جرایم سایبری

مقدمه

پیدایش و ظهور اشکال مدرن بزه‌کاری طی سالیان اخیر، تنوع و کثرت در اعمال تدابیر، واکنش‌ها و سیاست‌های کلان جنایی را در پی داشته است. در این میان، سیاست یاد شده به شدت تحت تأثیر اندیشه‌ها، مکاتب و جریان‌های فرهنگی و سیاسی حاکم بر هر جامعه قرار دارد و این آموخته‌های کلی هستند که در قالب سیاست تقنینی، قضایی و اجرایی، به تبیین راهبردهای اصولی، با هدف مهار پدیده بزه‌کاری می‌پردازد.

بر همین اساس، سیاست جنایی ایران نیز هم‌زمان با وقوع انقلاب اسلامی، دست‌خوش تحولات شگرفی گردید و تحول عمیق در سیاست‌گذاری جنایی را نیز در ابعاد مختلف باعث شد. تحولاتی نظیر دگرگونی ارزش‌های سابق، تغییر ساختار سیاسی و اجتماعی، تحول نهادها و مراجع قضایی و نسخ اکثر قوانین گذشته، از پیامدهای مؤثر بر سیاست جنایی ایران بوده است (نجفی توانا، میلیکی، ۱۳۹۰: ۱۴).

یکی از وسایل مورد استفاده عمده در جامعه کنونی، رایانه و به‌ویژه بهره‌گیری از اینترنت برای انتقال اطلاعات در فضای مجازی است. وقوع جرم علیه فناوری اطلاعات در فضای مجازی که با نام جرائم سایبری شناخته می‌شود، محدوده بزرگی از جرائم را دربرمی‌گیرد که با توجه به استفاده گسترده اشخاص از فضای مجازی در امور مختلف ارتباطات تجاری، اقتصادی، فرهنگی، علمی، هنری، سیاسی و ... اهمیت دو چندان می‌یابد؛ از این‌رو، در سیاست جنایی جوامع، بر این مسئله و پیش‌گیری از وقوع و مقابله با آن باید توجه لازم مبذول شود (وطنی، اسدی، ۱۳۹۵: ۱۰۰).

مفهوم سیاست جنایی

واکنش به اعمال مغایر با هنجارهای مورد قبول جامعه اولین تعریفی است که از این اصطلاح به ذهن متبادر می‌گردد، اگرچه واکنش به این اعمال قدمتی به اندازه پیدایش بشر دارد ولی آن‌چه تحت عنوان خاص سیاست جنایی (Criminal politik) به‌کار برده شد (اولین بار به‌عنوان رشته مطالعاتی علمی مستقل در سال ۱۸۰۳ توسط اندیشمند آلمانی، آنسلم فون فوئر باخ (Anselm von feurbach) در کتاب حقوق کیفری او به‌کار گرفته شد).

از نظر و دیدگاه این حقوق‌دان موضوع سیاست جنایی، مطالعه و تعریف و پیشنهاد ابزارهای مبارزه با بزه‌کاری مربوط به قانون‌گذار و مراجع دولتی است. تعریف دقیق او از این اصطلاح به این شرح می‌باشد: «مجموعه شیوه‌های سرکوب‌گرانه که دولت با استفاده از آن‌ها علیه جرم واکنش نشان می‌دهد». همان‌طور که در این تعریف ارائه شده توسط فوئر باخ مشاهده می‌کنیم (ابزارها و وسایل از لحاظ ماهیت و نوع باید به گونه‌ای باشد که در چهارچوب حقوق کیفری بگنجد). آن‌چه می‌توان در اندیشه فوئر باخ در این تعریف و شاید اولین تعریف با این اصطلاح خاص یافت از آن به سیاست کیفری در معنای مضیق تعبیر می‌کنند که با محتوای سنتی مشتمل بر مجموعه واکنش‌های جنایی در برابر جرم است. از جمله دیگر مؤلفه‌های این تعریف که مؤید مفهوم مضیق این اصطلاح می‌باشد به شرح ذیل است:

۱- تدبیرها و اقدام‌ها عمدتاً تنبیهی هستند که از طریق نظام کیفری برای مقابله با مجرمان تعریف، تعیین و اجرا می‌شود.

۲- این ابزارها جنبه رسمی (دولتی) دارند، یعنی صرفاً توسط قوای عمومی حاکمیت، (دادگاه‌ها، پلیس، زندان‌ها و ...) تعیین و به اجرا گذارده می‌شود.

۳- تدبیرهای به‌کار گرفته شده تنها به مبارزه با جرم - یعنی فعل و ترک فعل که قبلاً در قانون تعریف شده است می‌پردازد و دیگر رفتارهای منحرفانه با وجود زشتی اجتماعی و اخلاقی، به دلیل نداشتن ضمانت اجرای کیفری، از دایره‌ی این تعریف خارج‌اند.

۴- پیش‌گیری از جرم در این تعریف تنها با سرکوبی و اجرای کیفر محقق می‌شود (پیش‌گیری کیفری) و تدبیرهای خاص پیش‌گیرانه (پیش‌گیری غیرکیفری) در آن جایی ندارد.

۵- جرم را یک پدیده یک بعدی دانسته که صرفاً از طریق حقوق کیفری و ابزار سرکوب به آن پاسخ داده می‌شود.

اهمیت تعریف فوئرباخ را می‌توان به ساختارمند کردن واکنش‌ها و تدبیرهای به‌کار گرفته شده در واکنش به جرم دانست، (چرا که تعریف او بیانگر تحولات ژرف حقوق جنایی در فرآیند شکل‌گیری نهادها و مراجع قانون‌مندی است که تحت تأثیر دگرگونی گسترده سامانه‌های فکری نسبت به مقوله جرم و کیفر و مبارزه آگاهانه و هدفمند را در برابر بزه‌کاری سامان‌دهی می‌کند. (علی‌نژاد ساروکلاهی، ۱۳۹۰: ۱۹-۲۰).

سیاست جنایی تقنینی

سیاست جنایی تقنینی مجموع‌های از تدابیر مبارزه با بزه‌کاری را دربرمی‌گیرد که در قانون متجلی شده است و ضمانت اجرای قانونی دارد. این نوع از سیاست جنایی، ضمن آن که صلاحیت قانونی دارد؛ معیار و مبانی انواع دیگر آن بوده و بیان‌گر اصول کلی حاکم بر نظام کیفری یک جامعه می‌باشد. سیاست جنایی تقنینی، گاه بر عمل منحرفانه یا مجرمانه تکیه دارد و گاهی نیز بر شخصیت مباشر و مرتکب آن عمل مجرمانه یا منحرفانه، تأکید می‌کند. سیاست جنایی تقنینی مبتنی بر شخصیت بزه‌کار یا منحرف، است و با این دیدگاه، قانون، زمانی مبتنی بر سیاست جنایی است که "فردی کردن" ضمانت اجرای کیفری، کنترل اجتماعی را برای مساعد و هموار نمودن راه بازگشت بزه‌کاران و منحرفان به جامعه، میسر سازد. در این حالت ممکن است مجازات و به‌طور کلی ضمانت اجرا، حتمی و قطعی نبوده و با جرم ارتكابی نیز تناسبی نداشته باشد؛ چرا که آن‌چه مهم است، شخصیت مجرم یا منحرف است نه عمل ارتكابی.

سیاست جنایی قضایی

سیاست جنایی قضایی به معنای مضیق آن، یعنی سیاست جنایی که در تصمیم‌ها و عملکرد دادگاه‌ها منعکس است. پس از آن‌که قانون‌گذار، سیاست جنایی خود را در قالب قوانین و مقررات پیاده کرد، این قوانین و پیام‌های قانون‌گذار، به صورت‌های متفاوتی درک و پذیرفته می‌شود. قانون به تبیین اصول و مبانی کلی نظام کیفری یک جامعه پرداخته و تفسیر و تطبیق آن‌را در موارد خاص به قضات محاکم واگذار نموده است. این امر یعنی روح بخشیدن به الفاظ خشک و بی‌روح قوانین و فعلیت بخشیدن به آن‌ها. به بیان دیگر، "سیاست جنایی قضایی یعنی سیاست جنایی تقنینی، آن‌طور که مورد برداشت، تفسیر و عمل قضات قرار می‌گیرد" (محمودی، مجازی، ۱۳۹۵: ۳۹-۴۰).

جرم‌انگاری در پرتو سیاست جنایی مشارکتی در فضای سایبر

یکی از چالش‌های جدید حقوق کیفری مقابله با جرائم سایبری است. به بیان دیگر با توجه به گستردگی و شبکه‌ای بودن فضای سایبر، باید اذعان داشت مقابله با جرائم سایبری به جهت گستردگی خسارت و کثرت بزه‌دیدگان، فرامیزی بودن و مشکلات کشف و تعقیب مجرم و بسیاری ویژگی‌های دیگر تنها با یک «راهبرد جنایی مشارکتی» می‌تواند کارآمد و مؤثر صورت گیرد. آن‌چه این نظر را تقویت می‌کند این است که جرائم سایبری در غیاب جرائم سنتی اتفاق نمی‌افتند و در واقع جایگزین جرائم سنتی نمی‌شوند، بلکه در کنار آن‌ها قرار می‌گیرند. یعنی جرائم سنتی مانند قتل، ضرب و جرح، زنا، سرقت و کلاه‌برداری‌های سنتی کماکان اتفاق می‌افتند. نتیجه این است که منابع، نیروها و امکانات موجود دستگاه عدالت کیفری دچار فرسایش و کمبود می‌شوند و امکان مواجهه با همه این جرائم از آن‌ها سلب می‌شود.

برای مقابله همه‌جانبه و کارآمد با این جرائم، اتخاذ یک سیاست جنایی فراگیر با مشارکت گسترده جامعه مدنی، کاربران سایبر و سازمان‌های مردم‌نهاد ضروری است. در پرتو یک سیاست جنایی مشارکتی هر یک از این گروه‌ها باید در مراحل مختلف فرآیند جنایی یعنی پیش‌گیری و مقابله با جرم، کشف جرم و تعقیب مجرم، مرحله رسیدگی به جرم و مجازات مجرم نقش‌آفرینی کنند تا ضمن کاستن از بار دستگاه عدالت کیفری به مقابله هرچه گسترده‌تر و دقیق‌تر با جرم پرداخته شود. چرا که کنترل بزه به جهات مختلف فراتر از ظرفیت نهادهای رسمی عدالت کیفری است و باید به واگذاری بخشی از سازکارهای تأمین‌کننده امنیت و عدالت به مردم، سازمان‌های مردم‌نهاد و نهادهای غیردولتی پرداخت.

یکی از نمودهای سیاست جنایی مشارکتی در زمینه سایبر، کاستن از اختیار نهادهای دولتی و نظارتی در امر فیلترینگ و تفویض حداقل قسمتی از این امر به برخی از شهروندان و کاربران شریف فضای سایبر، که رویکردی سنجیده و ملایم‌تر نسبت به مسئله فیلترینگ دارند، می‌باشد. این امر موجب افزایش دقت و هوشمندی سامانه‌های فیلترکننده برای اجتناب از اشتباه در فیلترینگ نیز می‌شود. نمونه دیگری از سیاست جنایی مشارکتی در جرائم رایانه‌ای رعایت ادب و نزاکت در اتاق‌های گپ و گفت‌وگو است که در صورت عدم پایبندی به آن، کاربران دیگر، شخص هنجارشکن را از ادامه حضور در اتاق گپ محروم می‌کنند (حاجی ده‌آبادی، سلیمی، ۱۳۹۳: ۸۳-۸۲).

مسئولیت کیفری در قانون جرایم رایانه‌ای ایران

قانون‌گذار ایران در قانون جرایم رایانه‌ای فصل ششم از قانون را به موضوع مسئولیت کیفری اختصاص داده است، شاید بتوان گفت مهم‌ترین تغییری که قانون فوق‌الذکر در رابطه با مسئولیت کیفری ایجاد نموده، شناسایی و ایجاد مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی است، ماده ۱۹ و ۲۰ قانون فوق‌الذکر در رابطه با مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی است. ماد ۱۹ مقرر می‌دارد «در موارد زیر، چنان‌چه جرایم رایانه‌ای به نام شخص حقوقی و در راستای منافع آن ارتکاب یابد، شخص حقوقی دارای مسئولیت کیفری خواهد بود».

(الف) هرگاه مدیر شخص حقوقی مرتکب جرم رایانه‌ای شود.

(ب) هرگاه مدیر شخص حقوقی دستور ارتکاب جرم رایانه‌ای را صادر کند و جرم به وقوع بپیوندد.

(ج) هرگاه یکی از کارمندان شخص حقوقی با اطلاع مدیر یا در اثر عدم نظارت وی مرتکب جرم رایانه‌ای شود.

(د) هرگاه تمام یا قسمتی از فعالیت شخص حقوقی به ارتکاب جرم رایانه‌ای اختصاص یافته باشد.

ماد ۲۰ نیز اشعار داشته: «اشخاص حقوقی موضوع ماده فوق، با توجه به شرایط و اوضاع و احوال جرم ارتکابی، میزان درآمد و نتایج حاصله از ارتکاب جرم، علاوه بر سه تا شش برابر حداکثر جزای نقدی جرم ارتکابی، به ترتیب ذیل محکوم خواهند شد: (الف) چنان‌چه حداکثر مجازات حبس آن جرم تا پنج سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا ۹ ماه و در صورت تکرار جرم تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا ۵ سال.

(ب) چنان‌چه حداکثر مجازات حبس، آن جرم بیش از پنج سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا ۳ سال و در صورت تکرار جرم شخص حقوقی منحل خواهد شد (رضوی‌فرد، موسوی، ۱۳۹۵: ۴۰-۳۹).

ویژگی‌های خاص جرائم (فضای) سایبری نسبت به جرائم سنتی

یکی از مهم‌ترین ابزارهای ارتکاب جرائم سایبری استفاده از اینترنت است. اینترنت در معنای عمومی به معنای مجموعه‌ای از شبکه‌ها است که اولاً به‌صورت فیزیکی به هم متصلند، ثانیاً می‌توانند با یکدیگر ارتباط برقرار کند و منابع اطلاعاتی را با هم به اشتراک بگذارند و ثالثاً قادرند در کنار هم به‌صورت یک شبکه واحد عمل کنند.

از سرویس‌های موجود در اینترنت که به‌عنوان کلید سرویس‌های دیگر به‌شمار می‌آید، پست الکترونیک است. در این سرویس، متن یا هر پرونده کامپیوتری دیگری توسط یک دستور ظرف چند ثانیه به آدرس‌های مورد نظر در هر نقطه‌ای از دنیا و به هر نوع کامپیوتری ارسال می‌شود. کاربران اینترنت می‌توانند با استفاده از سرویس پست الکترونیک با سایر کاربران پیام مبادله کنند. یکی دیگر از سرویس‌های موجود در اینترنت،

وبلاگ‌ها و وبسایت‌ها هستند. با اتصال به شبکه اینترنت، دسترسی به بانک‌های اطلاعاتی در تمام عرصه‌ها از جمله تجارت، حقوق، پزشکی، علوم و ... فراهم می‌گردد. افراد می‌توانند با مراجعه به وبلاگ‌ها و وبسایت‌ها به آخرین اطلاعات مورد نیاز خود، در تمامی زمینه‌ها دسترسی پیدا کنند.

در اینترنت مزایایی وجود دارد که استفاده از آن را راحت‌تر نموده و مجرمان در روزگار کنونی، به ارتکاب جرائم سایبری به نسبت جرائم سنتی علاقه بیشتری دارند. به‌طور کلی ویژگی‌های این سرویس اطلاعاتی عبارتند از: گستردگی حوزه دسترسی، سرعت دسترسی، سهولت دسترسی، تنوع کاربردها و صرفه‌جویی (وطنی، اسدی، ۱۳۹۵: ۱۰۸).

اتخاذ راهبردهای علمی و میان رشته‌ای برای پیش‌گیری از جرایم رایانه‌ای

جرایم رایانه‌ای در فضا و بستری ارتکاب می‌یابند که امکان شناسایی و مقابله با آن‌ها بسیار دشوار است و از این لحاظ نسبت به نظایر فیزیکی‌شان از رقم سیاه بالاتری برخوردارند. رهنمود پیش‌گیری از جرم، تأکید می‌کند که برای شناخت فعلی جرایم و راه‌حل‌های پیش‌گیری از آن‌ها، از دانش و اطلاعات مناسب استفاده شود. برخلاف جرایم سنتی، علل و عوامل جرایم سایبری و طرق ارتکاب آن‌ها مختلف است؛ مثلاً جرم سرقت سنتی به چند شیوه از قبیل کیف‌قاپی، سرقت مسلحانه از بانک، سرقت ساده و ... ارتکاب می‌یابد، و متناسب با این شیوه‌ها، قانون‌گذار اقدام به جرم‌انگاری انواع مختلف سرقت در قانون مجازات اسلامی نموده است؛ اما در جرایم رایانه‌ای، علاوه بر طرق مختلف ارتکاب یک جرم، گاهی با جرایم جدیدی روبه‌رو می‌شویم که حتی شناخت مفهومی از این جرایم برای حقوق‌دانان و قضات، دشوار می‌نماید. این امر، ناشی از سرعت بالای پیشرفت فناوری و تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات است.

شاید بتوان گفت به‌دلیل سرعت بالای این پیشرفت، قانون‌گذار همیشه یک گام عقب‌تر از فناوری است، و پس از قربانی شدن شهروندان بسیاری توسط مجرمان باهوش رایانه‌ای، به پیش‌گیری و یا جرم‌انگاری می‌پردازد؛ از این‌رو، ضروری است که علوم مختلف را در شناسایی این جرایم و مرتکبان و بزه‌دیدگان آن به‌کار گیریم و با یک مبنای علمی دقیق، به مقابله با وقوع این جرایم بپردازیم.

ماده ۱۱ رهنمود پیش‌گیری از جرم، بر اتخاذ راهبردهای علمی و میان رشته‌ای برای پیش‌گیری از جرم تأکید دارد. این ماده مقرر می‌دارد: راهبردها، سیاست‌ها، برنامه‌ها و اقدامات پیش‌گیری از جرم قبل از هر چیز باید بر پایه‌ی تحقیقات علمی و دانش میان رشته‌ای در خصوص علل جرم و راهکارهای قطعی و احتمالی معضل جرم بنا شود (رایجان اصلی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۰۶).

به‌منظور تدابیر امنیتی پیش‌گیرانه، مطابق با رهنمود پیش‌گیری از جرم سازمان ملل، نظارت و رهبری دولت در پیش‌گیری از جرایم رایانه‌ای، همراه کردن نهادهای غیر دولتی در فرآیند پیش‌گیری، ادغام پیش‌گیری با توسعه اجتماعی - سیاسی و اتکاء به برنامه‌های بلند مدت، تخصیص بودجه‌ی مناسب و ارزیابی مستمر برنامه‌ها، اتخاذ راهبردهای علمی و دانش میان رشته‌ای برای پیش‌گیری از جرایم رایانه‌ای، رعایت حقوق و آزادی‌های فردی در برنامه‌های پیش‌گیری، توجه به همکاری‌های بین‌المللی در خصوص برنامه‌های پیش‌گیری به اقشار آسیب‌پذیر، کاملاً ضروری است (رایجان اصلی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۰۲).

نتیجه‌گیری

علل، عوامل و هم‌چنین طرق ارتکاب جرایم سایبری در مقایسه با جرایم سنتی متفاوت بوده لذا مشارکت همه بخش‌ها اعم از تقنینی، قضایی و جلب نظر متخصصان و صاحب‌نظران علمی ضروری به نظر می‌رسد. در غیر این‌صورت هرگونه سیاست‌گذاری کاری بی‌فایده و عبث خواهد بود چرا که شناخت مفاهیم تخصصی این حوزه برای مجریان و قضات دشوار بوده و از طرفی مجرمین این حوزه اشخاصی باهوش می‌باشند که این عدم تناسب دانش و آگاهی بین مجریان و مجرمین می‌تواند شیوع جرایم سایبری را در پی داشته باشد که نتیجه آن بروز آثار سوء و خسارت فراوان در جامعه می‌باشد.

سیاست جنایی حاکم بر جرایم حوزه سایبر در ایران بیش‌تر متکی به پاسخ‌دهی از طریق دولت با محوریت قرار دادن امنیت ملی بوده هرچند با اعمال تدابیری در خصوص تفتیش و توقیف داده‌های رایانه‌ای و مخابراتی حساسیت‌هایی را به‌منظور حفظ حریم خصوصی شهروندان ابراز نموده است اما طی دهه‌های اخیر کانون حوزه مطالعاتی امنیت حول «امنیت انسانی» با محوریت حفظ امنیت بهداشت و سلامت، اقتصادی و حقوق سیاسی و مدنی شهروندان بوده لذا بازتاب رویکردهای امنیت‌مدار

در عصر حاضر سبب می‌شود تا سیاست جنایی در چالش با قواعد حقوق بشر قرار گیرد. این در حالی است که دولت می‌توانست در حوزه سایبر با واگذاری بخشی از اختیارات خود به کاربران و نهادهای غیردولتی بهتر و مطلوب‌تر این حوزه را مدیریت نماید. و از این رهگذر عدالت و نظم اجتماعی در جامعه به نحوه شایسته‌تری تأمین گردد (بابایی، صدیق‌نژاد، ۱۳۹۶).

منابع و ماخذ:

- بابایی، داریوش؛ صدیق‌نژاد، حمیدرضا (۱۳۹۶)، سیاست جنایی ایران در فضای سایبر، چهارمین کنفرانس جهانی و اولین کنفرانس ملی پژوهش‌های نوین ایران و جهان در روان‌شناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی.
- حاجی ده‌آبادی، احمد؛ سلیمی، احسان (۱۳۹۳)، اصول جرم‌انگاری در فضای سایبر (با رویکرد انتقادی به قانون جرایم رایانه‌ای) فصل‌نامه مجلس و راهبرد، سال بیست و یکم، شماره ۸۰، ص ۸۸-۶۲.
- رایجان اصلی، مهرداد؛ سلیمی، احسان؛ نوریان، علی‌رضا (۱۳۹۳)، پیش‌گیری از جرایم رایانه‌ای از رهیافت‌های نظری تا رهیافت‌های جهانی در پرتو رهنمود پیش‌گیری از جرم سازمان ملل متحد، فصل‌نامه مطالعات راهبردی جهانی شدن، سال پنجم، شماره سیزدهم، ص ۲۱۶-۱۹۰.
- رضوی‌فرد، بهزاد؛ موسوی، سید نعمت‌اله (۱۳۹۵)، مسئولیت کیفری در فضای سایبر در حقوق ایران، فصل‌نامه پژوهش حقوق کیفری، سال پنجم، شماره شانزدهم، صفحات ۴۵-۲۹.
- علی‌نژاد ساروکلاهی، عارف (۱۳۹۰)، سیاست جنایی امنیت محور، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، به راهنمایی مهرداد رایجان اصلی.
- محمودی، نیره، مجازی، رحمان (۱۳۹۵)، سیاست جنایی ایران در قبال جرایم خانوادگی، فصل‌نامه دانش انتظامی البرز، سال چهارم، شماره سیزدهم، زمستان ۱۳۹۵.
- نجفی توانا، علی؛ میلیکی، ایوب (۱۳۹۰)، رویکر سیاست جنایی ایران در قبال جرایم پزشکی، فصل‌نامه حقوق پزشکی، سال پنجم، شماره هفدهم، ص ۴۲-۱۴.
- وطنی، امیر؛ اسدی، حمید (۱۳۹۵)، سیاست جنایی جمهوری اسلامی ایران در جرائم سایبری با تأکید بر ویژگی‌های خاص این جرائم، پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، سال هفدهم، شماره اول (پیاپی ۴۳)، ص ۹۹-۱۲۶.